

УДК 340.1: 34.03

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.38>

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ І ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Федуняк І.О.,

*кандидат економічних наук, доцент,
Відокремлений підрозділ Національного університету
біоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»
ORCID: 0000-0002-8399-5167
e-mail: iofedunyak@gmail.com*

Кушлик В.Б.,

*асистент,
Відокремлений підрозділ Національного університету
біоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»
ORCID: 0009-0001-0904-6473
e-mail: vkushlyk8@gmail.com*

Федуняк І.О., Кушлик В.Б. Правова культура та юридична відповідальність: взаємозалежність і вплив на забезпечення правопорядку в сучасному суспільстві.

У статті здійснено комплексний аналіз теоретико-правових засад взаємозв'язку правової культури та юридичної відповідальності як базових чинників забезпечення стабільного правопорядку в умовах сьогодення. Розкрито, що правова культура як складне, багаторівневе явище, яке інтегрує в собі систему правових знань, ціннісних орієнтацій, переконань і моделей поведінки, які формують правосвідомість індивідів та соціальних груп. Проаналізовано її структурні компоненти на індивідуальному, груповому та державному рівнях, а також визначено ключові функції правової культури – регулятивну, інтегративну, комунікативну та виховну.

Визначено основні концептуальні підходи до розуміння правової культури, саме: діяльнісний, якісний та соціологічний.

Підкреслено, що правова культура суспільства формується через низку ключових правових інститутів.

Доведено, що закон виступає основним інструментом забезпечення стабільності правовідносин і є критерієм розвитку правової культури суспільства, сприяючи формуванню правосвідомості громадян та правової дисципліни.

Значна увага приділена питанню юридичної відповідальності як системному правовому інструменту, що не лише виконує каральну функцію, а й виступає механізмом утвердження правової дисципліни, стимулювання правомірної поведінки. Зазначено, що правова культура характеризується складністю та багатокомпонентністю, до її основних складових належать право, законодавство, правовідносини, правосвідомість, правотворчість та правореалізація. Визначено, що ефективне функціонування системи юридичної відповідальності є неможливим без високого рівня правової культури, яка забезпечує сприйняття правових норм як соціальної цінності.

У дослідженні проаналізовано особливості реалізації юридичної відповідальності в умовах воєнного стану, що визначає проблематику правового регулювання в кризових ситуаціях та вимагає посилення механізмів правової комунікації між державою та громадянином.

Аргументовано, що взаємозв'язок правової культури та юридичної відповідальності створює необхідні умови для формування правової держави, зміцнення довіри до інститутів влади та утвердження верховенства права для забезпечення демократичного устрою.

Ключові слова: правова культура, юридична відповідальність, правосвідомість, правопорядок, законність, правова держава, воєнний стан.

Fedunyak I.O., Kushlyk V.B. Legal culture and legal responsibility: interdependence and impact on maintaining law and order in modern society.

The article provides a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of the relationship between legal culture and legal responsibility as basic factors for ensuring stable law and order in today's conditions. It is revealed that legal culture is a complex, multi-level phenomenon that integrates a system of legal knowledge, value orientations, beliefs and models of behavior that form the legal consciousness of individuals and social groups. Its structural components are analyzed at the individual, group and state levels, and the key functions of legal culture are identified – regulatory, integrative, communicative and educational.

The main conceptual approaches to understanding legal culture are identified, namely: activity, qualitative and sociological.

It is emphasized that the legal culture of society is formed through a number of key legal institutions.

It is proven that the law is the main instrument for ensuring the stability of legal relations and is a criterion for the development of the legal culture of society, contributing to the formation of citizens' legal awareness and legal discipline.

Considerable attention is paid to the issue of legal responsibility as a systemic legal instrument that not only performs a punitive function, but also acts as a mechanism for establishing legal discipline and stimulating lawful behavior. It is noted that legal culture is characterized by complexity and multicomponentity, its main components include law, legislation, legal relations, legal awareness, lawmaking and law enforcement. It is determined that the effective functioning of the legal responsibility system is impossible without a high level of legal culture, which ensures the perception of legal norms as a social value.

The study analyzes the features of the implementation of legal responsibility in martial law, which determines the issues of legal regulation in crisis situations and requires strengthening the mechanisms of legal communication between the state and the citizen.

It is argued that the relationship between legal culture and legal responsibility creates the necessary conditions for the formation of a legal state, strengthening trust in government institutions, and establishing the rule of law to ensure a democratic system.

Key words: legal culture, legal responsibility, legal awareness, rule of law, legality, rule of law, martial law.

Постановка проблеми. Правова культура є відображенням стану правового життя суспільства, рівня розвитку правосвідомості, правового мислення та поведінки громадян у межах правових приписів. Актуальність дослідження полягає в необхідності глибшого аналізу того, яким чином рівень правової культури впливає на практику застосування юридичної відповідальності, а також чи існуюча система відповідальності сприяє підвищенню правової свідомості населення.

У період важких викликів для нашої держави, яка обрала європейський шлях розвитку, взаємозалежність цих категорій набуває особливого значення для забезпечення стабільного правопорядку. Оскільки від рівня розвитку правової культури залежить усвідомлення громадянами сутності права та його здатності виступати важливим регулятором суспільних відносин, а від ефективності юридичної відповідальності – ступінь реального втілення принципів законності та справедливості.

Мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку між правовою культурою та юридичною відповідальністю як взаємопов'язаними елементами правової системи держави, визначенні їхнього впливу на формування та зміцнення правопорядку в сучасних умовах.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження тематики правової культури та юридичної відповідальності привертало увагу численних науковців. Значний внесок у вивчення цього питання зробили такі дослідники, як М. Бліхар, М. Граб, С. Зубчевська, Г. Клімова, М. Кравчук, О. Макеева, Т. Марущак, Р. Поліщук, Я. Шай та ін. Водночас питання взаємозалежності правової культури та юридичної відповідальності в сучасних умовах залишається надзвичайно актуальним, що обумовлює потребу у подальшому дослідженні цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Правова культура є однією з визначальних складових розвитку держави, оскільки відображає рівень правової свідомості громадян, їхнє ставлення до права, законів та правопорядку, оскільки охоплює систему знань, цінностей, переконань та навичок, що визначають поведінку людини відповідно до правових норм. Високий рівень правової культури є необхідною умовою дотримання законності, становлення демократичних цінностей та забезпечення ефективного функціонування державного механізму.

Правова культура виступає складовою загальної культури держави, характеризуючи здатність людини усвідомлювати та сприймати зміст правових норм з обов'язковим їх дотриманням.

Правова культура охоплює різнорівневу структуру:

1. Індивідуальну – це знання особою чинного законодавства та уміння застосовувати його у власній життєвій практиці.
2. Групову – проявляється у правосвідомості колективів, професійних спільнот, організацій.
3. Загальнодержавну – охоплює діяльність органів державної влади, спрямовану на формування ефективної правової політики та створення законодавчої бази.

В Україні рівень правової культури перебуває на етапі становлення та розвитку. Конституційне проголошення України демократичною, соціальною, правовою державою зумовило підвищення рівня правової культури та правової свідомості як окремого громадянина, так і суспільства в цілому, адже досягнення успіху в проведенні політичної, правової, судової та адміністративної реформ безпосередньо залежить від рівня правової культури населення.

У межах юридичної науки сформувалися декілька концептуальних підходів до розуміння правової культури. Зокрема, функціональний підхід спрямований на виявлення структури правової культури, визначення взаємозв'язків між її елементами та характеристику їхніх функцій у забезпеченні стабільності правової системи.

Діяльнісний підхід акцентує увагу на динамічному характері правової культури, розглядаючи її як специфічну форму соціальної активності людини у правовій сфері.

З позиції якісного підходу, правова культура розглядається як певний стан правового життя населення, зумовлений соціально-економічними та політичними чинниками. Вона проявляється у рівні розвитку законодавства, ефективності правозастосовної діяльності та ступені сформованості правосвідомості громадян.

Водночас соціологічний підхід наділяє правову культуру інтегративною функцією, що забезпечує включення індивідів у цілісну систему соціальної взаємодії. Завдяки цьому відбувається координація дій різних соціальних груп, узгодження їхніх інтересів і поведінкових моделей із правовими приписами, оскільки інтегративна функція визначає ефективність регулятивних і правоохоронних процесів, сприяючи впорядкуванню правових відносин і зміцненню стабільності [1].

Певне коло науковців вважає, що правова культура зумовлюється соціальним, моральним, духовним, політичним та економічним устроєм якісне становище правового життя суспільства, яке характеризується високим рівнем правових знань, переконань, навичок і дій громадян у соціальній спільноті, якістю законодавства, рівнем правосвідомості громадян, станом гарантованості та захищеності їх прав і свобод, здатністю громадян до свідомого та законного використання своїх прав і свобод, без обмежень прав і свобод інших людей [2].

Правова культура характеризується складною структурою та багатокомпонентністю, адже до її складових належать право, законодавство, правовідносини, правосвідомість, правотворчість, правореалізація та інші елементи правової системи, які проявляються як у поведінці людини, так і у її свідомості.

Правова культура суспільства формується через такі ключові правові інститути [3, с. 195]:

- система правових норм, що представляє собою сукупність особливих правил поведінки, відображених у нормативно-правових актах та конкретизованих у актах індивідуального регулювання;
- сукупність правовідносин, тобто суспільних відносин, врегульованих правовими нормами, які включають юридичні права та обов'язки;
- сукупність суб'єктів права, до яких належать фізичні особи, посадові та державні органи, організації та соціальні групи;
- правосвідомість, яка виступає системою духовного осмислення правової реальності;
- режим законності та правопорядку, що визначає фактичний рівень впорядкованості суспільних відносин, забезпечений правовими засобами.

Беззаперечною цінністю правової культури виступає закон, який формує юридичну основу правопорядку та є найвищим нормативним актом, який виступає джерелом правового регулювання в суспільстві. Без закону неможлива ефективна реалізація державних функцій, оскільки він визначає межі для найважливіших соціальних відносин і окреслює правові рамки поведінки суб'єктів.

Через закон встановлюються цілі та завдання державної політики, окреслюються засоби їх досягнення, визначаються процедури реалізації правових норм і передбачаються очікувані результати, що мають бути досягнуті. Закон є єдиною формою права, здатною виконувати соціально необхідну функцію нормативного регулювання поведінки індивіда, оскільки він конкретизує умови, порядок, способи та наслідки юридичних дій. На відміну від інших соціальних регуляторів, закон не залежить від суб'єктивних уподобань або уявлень окремих осіб і є обов'язковим до виконання на всій території дії правової системи [4, с. 14].

Таким чином, закон виступає основним інструментарієм забезпечення стабільності правовідносин та сприяє розвитку правової культури суспільства, сприяючи формуванню правосвідомості громадян та правової дисципліни.

Важливою складовою правової культури є юридична відповідальність, яка формується на основі законів та виступає гарантією дотримання правових норм та полягає у застосуванні до правопорушника встановлених заходів державного примусу. Юридична відповідальність має превентивний характер, адже дає можливість запобігти правопорушенням та встановлення у громадян почуття відповідальності.

Розуміння юридичної відповідальності змінювалося у процесі розвитку науки і суспільно-політичних умов. Як відзначається польськими дослідниками, юридична відповідальність є історично сформованим типом інституційних зв'язків у межах визначеної історичної і правової культури [5].

В умовах дії правового режиму воєнного стану, запровадженого в Україні 24 лютого 2022 року у відповідь на повномасштабну агресію російської федерації, проблемні питання юридичної відповідальності та її впливу на правосвідомість людей набуває особливої актуальності.

Як зазначає Н. Загребельна, аналіз розвитку правової доктрини свідчить про багатовимірність підходів до розуміння сутності юридичної відповідальності. Ця тенденція простежується у різних історичних і територіальних аспектах, що ускладнює формування єдиного підходу до її визначення. Частина дослідників трактує юридичну відповідальність як універсальний соціально-правовий механізм регулювання суспільних відносин, спрямований на підтримання правопорядку. Інші науковці розглядають її як особливу форму реалізації правових відносин, основним змістом якої виступає правовий примус, що забезпечує реальне дотримання прав і законних інтересів сторін правової взаємодії [6, с. 65].

Таким чином, враховуючи воєнний стан, юридична відповідальність набуває нових змістовних характеристик, оскільки забезпечує не лише каральну чи превентивну функцію, а також і виховну та стабілізуючу роль, формуючи у громадян усвідомлення важливості в дотриманні правових норм навіть за умов кризових викликів.

Закріплення норм юридичної відповідальності на законодавчому рівні та їх практичне застосування у випадках порушення правових норм мають подвійне значення: з одного боку, забезпечують належне регулювання суспільних відносин, а з іншого – забезпечують значний виховний ефект, формуючи у громадян усвідомлення відповідальності за протиправні дії. Такий підхід відповідає концепції правової держави, оскільки верховенство права виступає основним принципом життя.

Варто наголосити, що обов'язковість юридичної відповідальності та її нормативне закріплення у правовій системі є важливим чинником формування й розвитку правової культури суспільства. Ефективність даного процесу зумовлюється дієвістю механізмів реалізації правових норм, а також рівнем їх публічного висвітлення.

Вагоме значення відіграє система роз'яснювальної діяльності серед населення, спрямованої на підвищення правової обізнаності щодо сутності та порядку застосування різних видів юридичної відповідальності. У період дії правових режимів підвищеної складності, зокрема воєнного стану, особливої актуальності набуває роз'яснювальна робота, коли дотримання правових норм та невідоротність юридичної відповідальності виступають важливими чинниками забезпечення правопорядку та стабільності держави.

Рівень правової культури суспільства, а також міра відповідності виступають фундаментальною умовою ефективного правового регулювання та досягнення встановлених цілей, адже вона формує основи правомірної поведінки особи та визначає систему правових цінностей та норм, що підтримують єдність правових інститутів і забезпечують стабільність правопорядку.

Необхідно відзначити, що правова культура пронизує всі сфери правового життя населення держави, виступаючи універсальним критерієм оцінки рівня розвитку правової системи загалом та кожного її структурного компонента зокрема. Її стан і динаміка визначають здатність суспільства забезпечувати узгодженість між нормативно-правовими засадами та реальними суспільними потребами.

Правова культура і юридична відповідальність є взаємопов'язаними елементами правової системи. Висока правова культура громадян забезпечує виконання норм права, тоді як ефективний механізм юридичної відповідальності гарантує їх неухильне дотримання.

Висновки. В результаті дослідження виявлено та встановлено, що правова культура та юридична відповідальність виступають ключовими елементами функціонування правової системи, які спільно забезпечують стабільність правопорядку. Правова культура як багатогранне соціально-правове явище охоплює систему цінностей, правових знань, норм і моделей поведінки, що формують правосвідомість громадян та визначають рівень їхньої правової поведінки. Вона виконує регулятивну, інтегративну, комунікативну та виховну функції, забезпечуючи гармонійну взаємодію між державою, суспільством та особою.

Юридична відповідальність, у свою чергу, постає не лише як каральний засіб, а й як дієвий механізм утвердження правопорядку, стимулювання законотворчої поведінки та підвищення рівня правової свідомості, адже ефективність безпосередньо залежить від рівня сформованості правової культури, оскільки лише за умови усвідомлення права як найвищої соціальної цінності можлива справедлива реалізація правових норм.

Особливої актуальності взаємозв'язок правової культури та юридичної відповідальності набуває в умовах воєнного стану, коли суспільство стикається з викликами, що потребують удосконалення правових механізмів, підвищення правової свідомості та зміцнення довіри громадян до державних інститутів.

Таким чином, гармонійна взаємодія правової культури й юридичної відповідальності є необхідною передумовою формування ефективної правової системи, утвердження принципів верховенства права та розвитку України як правової, демократичної і соціально орієнтованої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Овчинникова А.П. Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Одеса, 216. 200 с.
2. Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.Л. Теорія права і держави: навчальний посібник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 270 с.
3. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. Тернопіль: Картбланш, 2002. 247 с.
4. Правові системи сучасності. *Глобалізація. Демократія. Розвиток* / за ред. В.С. Журавського. К.: Юрінком-Інтер, 2013. 297 с.
5. Середюк В.В. Юридична відповідальність в правовій науці України та Польщі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2013. 19 с.
6. Загребельна Н. Юридична відповідальність з позиції справедливості та дієвості: сучасні реалії та поняття. *COPERNICUS Political and Legal Studies*. Vol. 1. Issue 4 (December 2022). С. 63–73.